

سپرده مبادله راستین (RSD)

بیژن بیدآباد^۱

چکیده

در این مقاله سپرده گذاری بانکی جدیدی تحت عنوان سپرده مبادله راستین معرفی می شود که مبراً از نرخ بهره و مبتنی بر عقد مبادله در بانکداری راستین است. در این نوع سپرده سپرده گذار با افتتاح حساب سپرده مبادله راستین ذیحق می گردد تا به میزان مبلغ سپرده برای مدتی که منابع خود را در این سپرده سپرده گذاری کرده است به همان میزان و برای همان مدت از وام بدون بهره بانک استفاده نماید سپس وجه قرض گرفته شده را به بانک مسترد نماید. سپرده گذار و بانک توافق می نمایند که ترکیبی از مبلغ و مدت را به گونه ای انتخاب کنند تا همواره میزان حاصلضرب وجه در مدت برای هر دو قرض مساوی باشد. از زمان سپرده گذاری تا زمان سررسید اول است سپرده گذار مقرض و بانک مقترض است و از زمان سررسید اول تا زمان بازدریافت منابع سپرده گذار مقترض و بانک مقرض می باشد.

کلیدواژه: سپرده مبادله راستین، کارت مبادله راستین، اوراق مبادله راستین، بانکداری راستین، بانکداری اسلامی، بانکداری بدون ربا، عقد مبادله

JEL: E43, E44, E52, E58, E62, E63

مقدمه

حساب بانکی یک قرارداد یا حساب مالی بین بانک و مشتری است که بانک به مشتری اجازه می دهد تا طبق شرایط معین در قرارداد از حساب خود نزد بانک برداشت یا در حساب خود مبلغی را به صورت عاریه یا ودیعه بسپارد و بانک مکلف می گردد تا منافع یا خدمات مشخصی را در قبال آن به مشتری مبدول دارد. حساب های بانکی در انواع مختلف تعریف می شوند که این خصوصیات در قرارداد فی مابین ذکر می گردند.

در ایران سپرده ها در سه گروه عمده سپرده قرض الحسنه جاری (دیداری)، قرض الحسنه پس انداز و سپرده های سرمایه گذاری (مدت دار) طبقه بندی می شوند. در گروه اول (جاری) افتتاح حساب همراه با دسته چک صادر شده از بانک بوده و هر زمان مشتری بخواهد با صدور چک اجازه برداشت از حساب خود را به میزان مبلغ چک برای دیگری فراهم می نماید. در این نوع حساب منفعتی از منابع نصیب مشتری نمی گردد و فقط خدمت استفاده از چک دریافت می نماید و

<http://www.bidabad.com/>

bijan@bidabad.com

^۱ دکتر بیژن بیدآباد، مشاور ارشد بانکداری اسلامی، بانک ملی ایران

بانک نیز از ارائه این خدمت کارمزد دریافت نمی‌کند. برداشت از این حساب می‌تواند با صدور کارت بدهی نیز باشد. در گروه دوم (پس‌انداز) اجازه برداشت برای مشتری از حساب خود وجود دارد و این برداشت می‌تواند با صدور کارت بدهی باشد. بانک با ارائه این خدمت کارمزدی نیز به مشتری پرداخت می‌نماید. در گروه سوم (مدت‌دار) سپرده‌های سرمایه‌گذاری قرار می‌گیرند که در نوع کوتاه‌مدت آن اجازه واریز و برداشت در همه اوقات برای مشتری وجود دارد و مشتری در اثناء مدت سپرده‌گذاری خود نسبت به مانده حساب از بانک بهره دریافت می‌کند. برداشت از این حساب می‌تواند با صدور کارت بدهی نیز باشد. در نوع بلندمدت این حساب مبلغ سپرده باید برای حداقل مدت معینی در بانک بماند و در قبال آن سپرده‌گذار بهره دریافت می‌کند و نرخ بهره نیز با طولانی‌تر بودن مدت افزایش می‌یابد. برداشت از این حساب همراه با کارت بدهی نیست.

در عملیات سپرده‌گذاری اگر نرخ بهره توسط مدیران مشخص شود سپرده‌گذاری و دریافت مازاد توسط سپرده‌گذار دچار اشکال نیست و شرعاً ممدوح است که قرض‌گیرنده مازادی را علاوه بر قرض دریافتی به قرض‌دهنده استحضاراً بازگرداند. این موضوع متفاوت از قرضی است که نرخ بهره‌ای برای آن شرط شده باشد. به عبارت دیگر سپرده‌گذار از قبل نرخ بهره‌ای را برای سپرده‌گیرنده که بانک است شرط نمی‌نماید و این بانک است که بهره‌ای را به عنوان تشکر به سپرده‌گذار پرداخت می‌نماید. بانکداری فعلی برای گریز از مشخص و شرط کردن نرخ بهره در سپرده‌گذاری به حیل‌های شرعی متوسل می‌شود که نوعی کلاه‌گذاردن سر خداوند است. به این شکل که نرخ بهره به عنوان نرخ سود علی‌الحساب از طرف بانک اعلام می‌شود و در پایان سال - غالباً رقمی زیر یک درصد - به این نرخ افزوده و بهره سپرده‌های مزبور را پرداخت و تسویه حساب قطعی می‌نمایند. دو قاعده کلی «الاعمال بالینات»^۲ و «العقود تابعة للقصد»^۳ به وضوح این عمل را حیل شرعی قلمداد می‌کند.

در این مقاله به نوع سپرده‌گذاری بانکی جدیدی تحت عنوان سپرده مبادله راستین می‌پردازیم که مبراً از هرگونه نرخ بهره است. در این نوع سپرده بانک به همان میزان و مدتی که از منابع سپرده‌گذار استفاده می‌نماید به همان میزان و مدت منابع خود را در اختیار سپرده‌گذار قرار می‌دهد.

قرض الحسنه در قرآن

قرآن کریم یاری در نیکی‌ها را مورد تأکید قرار داده و می‌فرماید: «یکدیگر را در کارهای نیک و پرهیزگاری یاری کنید و در گناه و تعدی یاری ننمائید و از خدا بترسید که عقوبت او شدید است». یاری در نیکی بسیار متنوع است و براساس آیات دیگر قرآن قرض الحسنه یا وام نیک با عنوان حسنه تعیین و نه تنها به مسلمین بلکه به همه مردم اعلام شده که: «کیست

^۲ - اصالت عمل به نیت عامل است.

^۳ - عقدها تابع قصدهای آنان است.

^۴ - سوره مائده، آیه ۲. وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

^۵ - سوره بقره، آیه ۲۶۴. مَنْ ذَا الَّذِي يقرضُ اللَّهُ قرضاً حسناً فيضعفه له أضعافاً كثيرةً واللَّهُ يقرضُ و يسئطُ و إليه ترجعون.

که به خدا قرض دهد، قرضی نیکو، تا آن را برای او مضاعف سازد به اضعاف بسیار و خداست که تنگ می‌گیرد یا می‌بخشد و بازگشتان به اوست». همان طور که واضح است این آیه مخصص به مسلمین نیست و عام است. معنی قرض دادن به خدا شامل انواع هزینه‌ها در راه خدا و به عبارت دیگر هزینه برای خلق او می‌شود که مصداق عیال الله هستند. تمام کارهای خیر در کمک به بندگان خدا نوعی قرض دادن به خدا محسوب می‌شود. مفهوم این آیه به صورت دیگر در آیات دیگر آمده است. می‌فرماید: ^۶ «آن کیست که به خدا قرض نیکو دهد تا خدا بر او چندین برابر گرداند و برای او اجری بزرگ است». و می‌فرماید: ^۷ «اگر به خدا قرض نیکو دهید خدا برای شما چندین برابر گرداند و برای شما ببخشد و خداوند شکور و حلیم است». خداوند در این آیه خود را در مقام تشکرکننده از قرض دهنده قرار می‌دهد و به نیکی آن را می‌پذیرد و با پاداش مادی و معنوی جبران آن را بشارت می‌دهد.

آیاتی که در قرآن به قرض اشاره دارند به دنبال آن کلمه «حسناً» نیز آمده است. از این منظر به وام بدون بهره «قرض الحسنه» گفته می‌شود هر چند معنی لغوی قرض به معنای قطع کردن است و مفهوم آن به این عبارت نزدیکتر است که قرض الحسنه قرضی است که ویژگی‌های نیک داشته باشد و منجمله این نیکویی‌ها قبول ریسک و مخاطره عدم برگشت اصل آن است. یا بیانگر آن است که قرض دادن باید به صورت نیکو باشد که این نیکویی می‌تواند وجوه متنوع از شکل و ماهیت و قصد و آثار و انجام یکی یا همه را در بر گیرد.

در آیه دیگری می‌فرماید: ^۸ «در حقیقت خدا از فرزندان اسرائیل پیمان گرفت و از آنان دوازده سرکرده برانگیختیم و خدا فرمود من با شما هستم اگر نماز برپا دارید و زکات بدهید و به فرستادگان ایمان بیاورید و یاریشان کنید و وام نیکویی به خدا بدهید قطعاً گناهانتان را از شما می‌زدایم و شما را به باغهایی که از زیر آن نهرها روان است در می‌آورم، پس هر کس از شما بعد از این کفر ورزد در حقیقت از راه راست گمراه شده است». در این آیه قرض الحسنه در ردیف نماز و زکات و ایمان به رسولان خدا و یاری آنها آورده شده است. از سوی دیگر اشاره به شرایط اخذ میثاق دارد که از شرایط بیعت تلقی می‌گردد که این دستور در قبل از ظهور اسلام هم در ادیان سلف از دستورات مهم خداوند و شرایط بیعت بوده است. و با توجه به آیه: ^۹ «در حقیقت خدا از مؤمنان جان و مالشان را به [بهای] اینک بهشت برای آنان باشد خریده است همان کسانی که در راه خدا می‌جنگند و می‌کشند و کشته می‌شوند [این] به عنوان وعده حقی در تورات و انجیل و قرآن بر عهده اوست و چه کسی از خدا به عهد خویش وفادارتر است پس به این معامله‌ای که با او کرده‌اید شادمان باشید و این همان کامیابی بزرگ است». و مفهوم لغوی قرض به معنای قطع کردن، قرض الحسنه مفهوم اعطای مال و نفس در راه خدا را می‌دهد. لذا شاید از

^۶ -سوره حدید، آیه ۱۱. «مَنْ ذَا الَّذِي يقرضُ اللَّهَ قرضاً حسناً فيضعفه له و له اجرٌ كريمٌ»

^۷ -سوره تغابن آیه ۱۷. «ان تقررضوا لله قرضاً حسناً يضعفه لكم و يغفر لكم و الله شكورٌ حلیم».

^۸ -سوره مائده، آیه ۱۲. «وَلَقَدْ اخذَ اللَّهُ ميثاقَ بني إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيْبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

^۹ -سوره توبه، آیه ۱۱۱. «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

این وجه است که قرآن کریم در آیه^{۱۰} « و نماز را برپا دارید و زکات را ادا کنید و به خدا قرض الحسنه دهید» فعل امر بکار می‌برد و به این قرض و در ردیف اقامه نماز و ایتاء زکات امر می‌نماید.

ولی از بررسی آیات قرآن استنباط می‌شود که قرض الحسنه پرداخت بلاعوض و بدون برگشت است. آیات متعدد قرض الحسنه همه پشت سر آیاتی هستند که در مورد انفاق، صدقه یا زکات یا قتال تکلیف می‌کنند و به صحت می‌توان این تفسیر را نمود که قرض الحسنه همان پرداخت‌های بلاعوض از مال یا جان می‌باشد که به معنی لغوی قرض مال (بریدن و قطع کردن مال از خود) یا جان (با صرف نظر کردن از بدن خود) در قتال در راه خدا است که حسنه آن در آن مندمج است. می‌فرماید:^{۱۱} در راه خدا قتال کنید و بدانید که خدا شنوای داناست (به) کسی که به خدا قرض دهد قرض حسنه پس به چند برابر بر او اضافه خواهد شد و خداوند است که تنگنا یا فراخی دهنده است. و نیز می‌فرماید:^{۱۲} خداوند گفت اگر نماز برپا دارید و زکات دهید و به رسولان من ایمان آورید و یاری آنها نمایید و قرض‌های حسنه به خداوند قرض دهید محققاً من با شما خواهم بود. و می‌فرماید:^{۱۳} شما را چه می‌شود که در راه خداوند انفاق نمی‌کنید (در حالی که) میراث آسمان‌ها و زمین از آن خداوند است و کسی که از شما قبل از فتح انفاق و قتال کرد مساوی نیست، آنها از درجه برتری نسبت به کسانی که بعداً انفاق و قتال کردند برخوردارند و خداوند به هر دوی آنها نیکویی وعده کرده و خداوند به آنچه عمل می‌کنید آگاه است. کیست به خداوند قرضی حسنه دهد پس بر او به چند برابر اضافه خواهد شد و برای او پاداشی بزرگ خواهد بود. و می‌فرماید:^{۱۴} همانا مردان و زنان صدقه‌دهنده و آنها که به خداوند قرض نیکویی قرض می‌دهند دو برابر برای آنها خواهد شد و برای آنها پاداش بزرگی است. و می‌فرماید:^{۱۵} و نماز برپا دارید و زکات دهید و قرض دهید به خدا قرضی حسنه و آنچه خوبی نزد خدا کنید پیشتر نسبت به خودتان می‌کنید و آن خوبی و پاداش برتری است.

به هر حال کلمه قرض الحسنه از لحاظ قرآنی به معنای ایثار مال و جان است منوط به مسما‌ی وام نیست. شاید استعمال کلمه «وام نیک» کمتر آسیب تشریحی به فقه وارد آورد.

عقد قرض الحسنه

قرض در اصطلاح عقدی است که به واسطه آن کسی مدیون دیگری شود. قرض در لغت به بریدن، قطع کردن یا قیچی کردن معنی شده و در اصطلاح فقهی قطع بخشی از مایملک است. فقها قرض الحسنه را در قبال برگشت اصل مال

۱۰- سوره مزمل آیه ۲۰. وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ اقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا

۱۱- سوره بقره، آیات ۲۴۴-۲۴۵، «وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ مَنْ ذَٰلِذِی يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفْهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَ اللَّهُ يُقْرِضُ وَ یَسْطُرُ».

۱۲- سوره مائده، آیه ۱۲: «قَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَرْتُمْهُمْ وَ اقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا».

۱۳- سوره حدید، آیات ۱۱-۱۰: «وَ مَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قَتَلَ أَوْلِيكَ أَعْظَمَ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَ قَاتَلُوا وَ كَأَلَّا وَ عَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفْهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ».

۱۴- سوره حدید، آیه ۱۸: «إِنَّ الْمُسْتَدْقِينَ وَ الْمُصَدِّقَاتِ وَ اقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَ لَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ».

۱۵- سوره مزمل، آیه ۲۰: «وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ اقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَ مَا تَقَدَّمُوا لَأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَ أَعْظَمُ أَجْرًا».

مصطلح می‌دانند. تحقق قرض دادن به دیگری منوط به ایجاب و قبول است، به شرطی که دهنده وام شرط زیاده در بازپرداخت مال نداشته و گیرنده مال قصد بازپرداخت بدهی را داشته باشد. محض واگذاری مال به گیرنده وام، وی حق تصرف در آن را دارد، و مال مفروض در زمره دیون وی قرار می‌گیرد. در صورت شرط کردن زمان در بازپرداخت وام، مفروض ملزم به بازپرداخت قرض در زمان مشخص است و گرنه به محض طلب قرض دهنده، ملزم به بازپرداخت مال است. و ذین عبارت از هر حق مالی یا غیرمالی است که در عهده کسی برای دیگری باشد. از این رو اقسام گوناگونی از معاملات همچون بیع نسبه، بیع سلم و سلف، قرض، رهن و ضمان موجب دین می‌گردند. دین وقتی مؤجل است دارای مهلت معینی برای بازپرداخت می‌باشد و در صورت غیرمؤجل با درخواست داین، مدیون ملزم به پرداخت است. قرض دادن منحصر به قرض پول نیست و شامل کالاهای مختلف نیز می‌شود.

سپرده‌های قرض الحسنه بانکی

از لحاظ آیین‌نامه عملیات بانکداری بدون ربا «قرض الحسنه عقدی است که به موجب آن قرض دهنده مقدار معینی از مال خود را به قرض گیرنده تملیک می‌کند که قرض گیرنده مثل و یا در صورت امکان قیمت آن را به قرض دهنده رد نماید». در سپرده‌گذاری‌های مشهور به قرض الحسنه پس‌انداز در پایان دوره جوایزی به صورت تصادفی به صاحبان سپرده‌ها پرداخت می‌شود. گرچه در این روش نرخ بهره از قبل مشخص و شرط نمی‌شود ولی اگر ارزش میزان جوایز بانک نسبت به سپرده‌های قرض الحسنه کمتر از نرخ بهره لازم برای پرداخت باشد عملاً در مجموع به سپرده‌گذار اجحاف شده و اگر کمتر باشد به منابع مالی بانک زیان رسانیده. حتی اگر فرض کنیم نرخ جایزه‌ای که بانک به صاحبان سپرده‌های قرض الحسنه پرداخت می‌کند مساوی نرخ بهره‌ای باشد که قاعدتاً بایست پرداخت می‌کرد از لحاظ ریاضی نرخ بهره برای هر سپرده‌گذار برابر امید ریاضی نرخ جایزه است. دریافت جایزه به دلیل قرعه‌کشی از یک تابع توزیع احتمال پیروی می‌کند که این تابع توزیع هر چند هم از نوع یکنواخت^{۱۶} باشد معذک در یافت جایزه هر فرد متفاوت از دیگری می‌تواند باشد. وقوع این پدیده به معنی عدم عدالت توزیع جوایز بین سپرده‌گذاران است. یعنی دو نفر در مدت زمان مساوی وجهی مساوی را در بانک سپرده می‌گذارند ولی دریافتی آنها از بابت جایزه یکسان نیست. لذا می‌توان گفت این نوع سپرده‌گذاری و پرداخت جایزه غیرعادلانه است و براساس کبرای کلی «كَلَّمَا حَكَمَ بِهٖ الْعَقْلُ حَكَمَ بِهٖ الشَّرْعُ»^{۱۷} و تلازم بین عقل و شرع که از مباحث اصلی در اصول فقه است می‌توان صغرای منطقی آن یعنی غیرعادلانه بودن سپرده‌های قرض الحسنه و عدم مشروعیت آن را ابراز داشت.

انواع سپرده‌گذاری‌های قرض الحسنه جاری که با اعطای دسته چک یا کارت الکترونیک یا هرگونه وسیله صدور حواله و برداشت از حساب به سپرده‌گذار؛ بانک منابع مالی فرد را در اختیار او می‌گذارد چنانچه پرداخت‌های بهره‌ای صورت نگیرد اشکال فقهی در آن نمی‌توان یافت. ولی در حال حاضر برخی از انواع سپرده‌گذاری‌های جاری

¹⁶ - Uniform Distribution Function

¹⁷ - بر چیزی که عقل حکم کند بی‌تردید شرع نیز حکم خواهد کرد.

قرض الحسنه‌ای مشاهده می‌شود که شامل دریافت سود (بهره) علی‌الحساب می‌باشند که مصداق سپرده‌های سرمایه‌گذاری را پیدا می‌کند که درباره آن قبلاً گفتگو شد.

طبق تعریف قانون مدنی از قرض از آنجا که سپرده‌های قرض الحسنه جاری در هر لحظه کم و زیاد می‌شود، اطلاق مقدار معین به وجوه ناشی از سپرده قرض الحسنه جاری بی‌معنا است، مگر آنکه در هر بار تغییر در مانده این حساب‌ها، طرفین، عقد قرض را مجدداً منعقد کنند که در عمل، شدنی نیست. از طرفی طبق قانون مدنی^{۱۸} «عقد محقق می‌شود به قصد انشاء به شرط مقرون بودن به چیزی که دلالت بر قصد کند.» و به نظر نمی‌رسد حداقل در افتتاح حساب سپرده قرض الحسنه جاری در بانک‌ها دارنده حساب جاری، قصدش اعطای قرض به بانک باشد. لذا در مورد این حساب‌ها عقد قرض محقق نمی‌گردد. با توجه به اینکه صاحب حساب در هر زمان می‌تواند بدون اخطار قبلی سپرده خود را بعضاً یا کلاً دریافت کند، لذا از این جهت نیز اطلاق صفت قرض الحسنه به این سپرده‌ها خالی از اشکال نیست. با توجه به این مراتب سپرده‌های قرض الحسنه پس‌انداز و قرض الحسنه دیداری را نمی‌توان قرض تلقی کرد. این حساب‌ها طبق قانون مدنی^{۱۹}، منافع حاصله از ودیعه مال مالک است، بنابراین اگر حساب‌های قرض الحسنه پس‌انداز و قرض الحسنه دیداری را سپرده فرض کنیم، صاحبان حساب قرض الحسنه پس‌انداز و قرض الحسنه جاری باید در منافع به کارگیری این وجوه توسط بانک شریک باشند؛ که نیستند. استفاده بانکها از این حساب‌ها با تعریف عقد عاریه بیشتر همخوان است که طبق تعریف^{۲۰} «عاریه عقدی است که به موجب آن احد طرفین به طرف دیگر اجازه می‌دهد که از عین مال او مجاناً منتفع شود.» در صورتی که در عقد عاریه عوض مقصود نشده است.

کارمزد

کارمزد نمی‌تواند جایگزین بهره گردد. کارمزد علی‌القاعده نباید با تغییر میزان اسمی پول تغییر یابد. به عبارت دیگر بانک با ارائه خدمت اقدام به فروش آن خدمت می‌کند و فروش خدمت علی‌القاعده نباید ارتباطی با رقم اسمی موضوع خدمت داشته باشد. برای مثال عمل دریافت و پرداخت یا حواله پول به بانک دیگر از لحاظ هزینه‌ای که برای بانک ایجاد می‌کند برای رقم‌های مختلف حواله‌ها یکسان است. نقض این موضوع در زمانی قابل قبول است که بانک مستنداً دلایلی مبنی بر این موضوع داشته باشد که مثلاً حواله پول بیشتر، هزینه بیشتری را برای بانک ایجاد نماید^{۲۱}.

سپرده وامخواه

بسیاری سپرده‌گذاری به شرط وام در قرض الحسنه را وارد در حریم ربا می‌دانند، زیرا شرط وام شرط زیاده بر وجهی

^{۱۸} ماده ۱۹۱ قانون مدنی.

^{۱۹} ماده ۶۲۳ قانون مدنی.

^{۲۰} ماده ۶۳۵ قانون مدنی.

^{۲۱} - ارائه خدماتی نظیر بیمه وجوه، مجزا از کارمزد است زیرا مخاطرات تأثیرگذار بر وجوه مالی بر میزان مبلغ اسمی آن وارد می‌شود.

است که وام گیرنده هنگام بازپرداخت به وام دهنده خواهد داد. از این سو شرط اخذ سپرده از مشتریان برای دریافت وام از بانکها و صندوقهای قرض الحسنه به این شرط مورد اشکال برخی است و برخی آن را مباح می دانند؛ زیرا که در ازاء قرض منفعتی مازاد بر آن از قرض گیرنده وصول می شود. این سپرده ها تحت عنوان «سپرده وامخواه» نامگذاری شده اند که فرد با قراردادن وجه سپرده نزد بانک بعد از مدتی وامی بیش از مقدار سپرده گذاری شده از بانک دریافت می دارد.

«سپرده وامخواه» از لحاظ مالی متضمن این محتوا است که اعطای جوائز غیر ثابت نقدی یا جنسی یا تخفیف یا معافیت از پرداخت کارمزد خدمات بانکی یا دادن حق تقدم برای استفاده از تسهیلات اعطائی بانکی، دارای ارزش مادی است و قابلیت تقویم ریالی و ارزشگذاری پولی دارد و لذا اگر اعطای این امتیازات با قرض دهنده شرط شوند به این مفهوم است که مازادی از پیش شرط شده که حکم ربا را می یابد. از این جهت سپرده وامخواه را وارد در حریم ربا می دانند.

سپرده وامخواه در اصل روشی است برای دور زدن قوانین جاری بانکی. بدین ترتیب که برای مثال فرض کنید نرخ بهره وام بانکی متعارف ۲۲٪ برای یکسال است. بانک اعلام می کند که هر کس ۱۰۰ ریال وام می خواهد باید مبلغ ۱۰۰ ریال را برای مدت یکسال در بانک سپرده گذاری کند. در این مدت مثلاً بهره ۶٪ هم به سپرده وی تعلق می گیرد. بانک سپرده سپرده گذار را به دیگران وام می دهد و ۱۶٪ از این محل سود می برد. در پایان یکسال بانک مجدد به همان سپرده گذار ۱۰۰ ریال وام می دهد ولی با نرخ بهره ای کمتر از ۲۲٪ مثلاً ۱۴٪. نتیجتاً در مثال ما بانک از سپرده گذاری سپرده گذار و وام به وی ۱۶٪ بعلاوه ۱۴٪ سود می برد که در مجموع ۳۰٪ می شود.

خرید و فروش وام چنانچه به شکل خرید و فروش بدهی باشد نوعی معامله کالی به کالی یا دین به دین تلقی می گردد و به عقیده برخی از فقها خرید و فروش دین مجاز نیست. خرید و فروش حق تسهیلات با اینکه مباح اعلام شده ولی بانک مرکزی فعلاً آن را ممنوع نموده است. هرچند این فعالیت تحت عنوان حق تقدم وام در برخی بانکها و فرابورس در حال حاضر در حال انجام است و حق تقدم وام در بازار فرابورس رسماً خرید و فروش می شود.

گواهی سپرده ارزی

از دیگر قراردادهای وعده دار گواهی سپرده ارزی^{۲۲} می باشد که سند قابل معامله ای است که بانک منتشر می کند و معرف میزان سپرده ارزی صاحب آن در بانک است که در تاریخ مشخص در آینده به دارنده سند قابل پرداخت می باشد. در این سند میزان سپرده ارزی، نرخ آن، تاریخ سررسید، نرخ بهره و روش محاسبه نرخ بهره مشخص است و این سند می تواند بدون اطلاع ناشر در بازار ثانویه از طریق اتاقهای کارگزاری و بانکها به فروش برسد. برخی از این گواهی ها به نام خریدار صادر می شود و با نام و غیر قابل معامله هستند. گواهی های سپرده ارزی به دلیل استعمال نرخ بهره بر آنان ماهیت ربوی دارند.

سپرده مبادله راستین

«سپرده مبادله راستین» (RSD)^{۲۳} نوعی حساب سپرده بانکی است که در بانکداری راستین تعریف می شود. حساب

²² - Certificate of Deposit

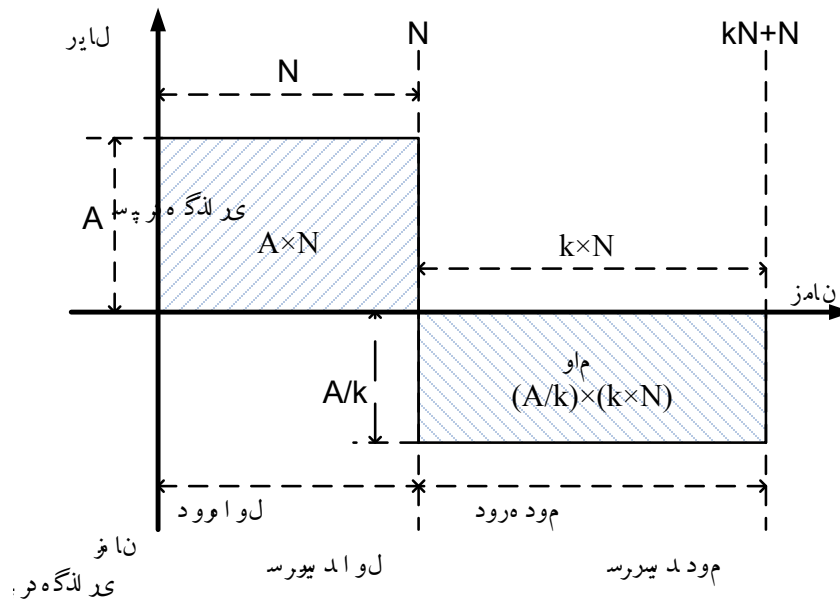
²³ Rastin Swap Deposit (RSD)

سپرده مبادله راستین به این منظور افتتاح می‌گردد که بانک تقبل و تعهد می‌نماید که به همان میزان و مدتی که از منابع سپرده‌گذار استفاده می‌نماید درست به همان میزان و مدت منابع خود را در اختیار وی قرار دهد. به عبارت دیگر سپرده‌گذار با افتتاح سپرده مبادله راستین ذیحق می‌گردد تا نسبت به مبلغ سپرده برای مدتی که منابع خود را در این سپرده سپرده‌گذاری کرده است به همان میزان و برای همان مدت از وام بدون بهره استفاده نماید و در پایان، وجه قرض گرفته شده را به بانک مسترد نماید. بدین ترتیب با سپرده‌گذاری A ریال برای N ماه سپرده‌گذار محق می‌شود در انتهای ماه N مبلغ A ریال را برای N ماه بدون بهره از بانک وام بگیرد. مضاف بر این سپرده‌گذار و بانک می‌توانند توافق نمایند که ترکیبی از A ریال و N ماه را به گونه‌ای انتخاب کنند تا سپرده‌گذار بتواند کسره‌های کوچکتر، مساوی یا بزرگتر از یک، از A ریال را در تناسب با N ماه چنان انتخاب کند که همواره میزان حاصلضرب وجه در مدت مساوی $A \times N$ ثابت باشد. به عبارت دیگر سپرده‌گذار می‌تواند در عوض A ریال مبلغ $A/2$ ریال را برای $2N$ ماه در پایان ماه N وام بگیرد. یا در عوض A ریال مبلغ $A/3$ ریال را برای $3N$ ماه در پایان ماه N وام بگیرد. که در هر دو حال نتیجتاً مقدار عبارت: $(A/2) \times (2N) = (A/3) \times (3N) = A \times N$ برابر با مقدار ثابت $A \times N$ خواهد شد. یا بطور کلی در عوض A ریال مبلغ A/k ریال را برای kN ماه در پایان ماه N وام بگیرد. پارامتر k می‌تواند هر عدد مورد نظر سپرده‌گذار باشد (تصویر ۱).

عملاً در این سپرده‌گذاری دو دوره زمانی و دو تاریخ سررسید استفاده می‌شود. دوره اول به میزان N ماه از زمان سپرده‌گذاری تا زمان سررسید اول است و دوره دوم از زمان سررسید اول (N) تا زمان بازدریافت منابع $(kN+N)$ یا زمان سررسید دوم می‌باشد. سررسید اول هنگامی است که بانک موظف است به میزان A ریال برای N ماه یا به میزان A/k ریال برای kN ماه به سپرده‌گذار وام دهد. پس سررسید اول در زمان N اتفاق خواهد افتاد. سررسید دوم هنگام اختتام معامله و زمانی است که بانک منابع خود را در زمان $kN+N$ ماه پس از زمان شروع سپرده‌گذاری بازدریافت می‌کند.

بدین ترتیب با سپرده‌گذاری در سپرده مبادله راستین، سپرده‌گذار محق می‌شود تا در تاریخ سررسید اول همان مبلغ را برای همان مدت از بانک وام بدون بهره بگیرد. سپرده‌گذار و بانک توافق می‌نمایند که ترکیبی از مبلغ و مدت را به گونه‌ای انتخاب کنند تا سپرده‌گذار بتواند کسره‌های کوچکتر، مساوی یا بزرگتر از یک از مبلغ را در تناسب با مدت چنان انتخاب کند که همواره میزان حاصلضرب وجه در مدت برای هر دو قرض مساوی باشد. دوره اول از زمان سپرده‌گذاری تا زمان سررسید اول است که سپرده‌گذار مقرض و بانک مقترض است و دوره دوم از زمان سررسید اول تا زمان بازدریافت منابع یا زمان سررسید دوم می‌باشد که سپرده‌گذار مقترض و بانک مقرض می‌باشد.

سپرده مبادله راستین در اصل حسابی است که دو حق کاملاً مساوی و معادل را بین سپرده‌گذار و بانک تعریف می‌نماید. بانک در اصل تعهد می‌نماید به همان میزان و مدتی که از منابع سپرده‌گذار استفاده می‌نماید درست به همان میزان و مدت منابع خود را در اختیار سپرده‌گذار قرار دهد. بیان ساده این موضوع به این شکل است که بانک و سپرده‌گذار تصمیم می‌گیرند دارائی مشخص خود را برای مدتی مساوی به صورت عاریه نزد طرف دیگر بپردازند. سپرده‌گذار وجهی مشخص را برای مدتی معین نزد بانک می‌سپارد و بانک عیناً همان مقدار وجه را برای همان مدت نزد سپرده‌گذار به امانت می‌گذارد. در این حالت هیچگونه مازاد یا امتیاز اضافه برای هیچکدام از طرفین سپرده‌گذار و بانک در نظر گرفته نمی‌شود.

تصویر ۱

سپرده گذار مکلف می‌گردد تا تضمین یا وثیقه لازم را برای حسن ایفای تعهدات خود به بانک بسپارد. نوع وثیقه یا تضمین را بانک با توجه به مقررات بانکداری راستین و همچنین شناخت خود از سابقه سپرده گذار معین می‌نماید. در سررسید دوم وثیقه یا تضمین سپرده گذار پس از ایفای تعهد آزاد می‌گردد.

برای تسهیل عملیات سپرده مبادله راستین عقد مبادله تعریف می‌گردد. هر چند در غیاب این عقد می‌توان طبق ماده ۱۰ قانون مدنی (اصل حاکمیت قراردادها) نیز نسبت به افتتاح سپرده مبادله راستین اقدام نمود. سپرده مبادله راستین در لایحه بانکداری راستین^{۲۴} اینگونه تعریف می‌شود: سپرده مبادله راستین حسابی بانکی است که بر اساس عقد مبادله بین مبادل و آن به مبادل که سپرده گذار است بدهکار است و باید در سررسید (اول/بدل) به مبادل پردازد. بانک متعهد است تا به اندازه بدل و مدت آن (مدت بدل) مبدل را به همان میزان و مدت آن (مدت مبدل) (یا ترکیبی از مدت و مبلغ را اختیار کند که حاصلضرب مدت بدل در مبلغ بدل مساوی همین حاصلضرب برای مدت و مبلغ مبدل باشد)، در اختیار سپرده گذار قرار دهد و در سررسید (دوم/مبدل) سپرده گذار متعهد می‌شود تا مبدل را به بانک پرداخت نماید. در سپرده مبادله راستین سپرده گذار و بانک نباید در محاسبه مبلغ اسمی یا مدت بدل و مبدل از نرخ بهره استفاده کنند و الزاماً باید حاصلضرب اخیر همواره رعایت شود. پایان مدت بدل، سررسید بدل و پایان مدت مبدل، سررسید مبدل نامیده می‌شود. دوران فترت در سپرده مبادله راستین فاصله زمانی بین سررسید بدل تا آغاز مدت مبدل است. سپرده مبادله راستین می‌تواند بصورت ریالی و ارزی افتتاح شود. در هر حالت باید جنس بدل با جنس مبدل یکسان و از یک پول واحد باشند. در صورت تأخیر در ایفای تعهد در

^{۲۴} بیژن بیدآباد، آذرنگ امیراستوار، سعید عبداللهی، محمود الهیاری فرد، اسکندر پردل، مریم حیدری، علیرضا شفیعی، محمدعلی پوربهرروز،

پیشنویس لایحه قانونی بانکداری راستین، بانک ملی ایران، ۱۳۹۱. <http://www.bidabad.com/doc/rastin-banking-bill.pdf>

سررسید (دوم/مبدل) متبادل می‌تواند پس از وصول مبدل، آن را به مدتی نزد خود به عاریه نگه دارد بطوریکه حاصلضرب مجموع مدت بدل بعلاوه مدت تأخیر در مبلغ بدل مساوی همین حاصلضرب برای مجموع مدت مبدل در مبلغ مبدل باشد. توضیحات اجرایی سپرده مبادله راستین در آیین‌نامه اجرایی بانکداری راستین^{۲۵} آمده است. خصوصیات سپرده مبادله راستین^{۲۶} اعم از ریالی و ارزی و جواز فقهی و حقوقی^{۲۷} و وجوه عملیاتی^{۲۸} آن در مقالات دیگر مورد بحث قرار گرفت و آثار پولی انتشار این نوع سپرده و همچنین اثر آن بر نقدینگی و نرخ‌های تورم، بهره و ارز تحلیل شد.

^{۲۵} بیژن بیدآباد، آذرنگ امیراستوار، سعید عبداللهی، محمود الهیاری‌فرد، اسکندر پردل، مریم حیدری، علیرضا شفیعی، محمدعلی پوربهرروز، پیشنهاد آیین‌نامه اجرائی بانکداری راستین، بانک ملی ایران، ۱۳۹۱. <http://www.bidabad.com/doc/rastin-banking-regulation.pdf>
^{۲۶} نگاه کنید به:

- بیژن بیدآباد، کارت مبادله راستین (RSC)، ۱۳۹۳. <http://www.bidabad.com/doc/rsc-paper-fa.pdf>
- بیژن بیدآباد، محمود الهیاری‌فرد، اوراق قرضه غیرربوی (ریالی و ارزی) و ابزارهای پولی بانکداری مرکزی بدون ربا، مجموعه مقالات سومین کنفرانس بین‌المللی توسعه نظام تأمین مالی در ایران. ۳۰ بهمن لغایت ۱ اسفند ۱۳۸۹، گروه مدیریت مالی و سرمایه‌گذاری مرکز مطالعات تکنولوژی دانشگاه صنعتی شریف، صفحات ۵۴۰-۵۱۷. <http://www.bidabad.com/doc/Islamic-banking-bond-fa.pdf>
- بیژن بیدآباد، گواهی قرض الحسنه پس‌انداز (SQC)، مجموعه مقالات همایش ملی بانکداری اسلامی در تأمین مالی (با تأکید بر بانکداری اسلامی)، ۲۲ آذر ۱۳۹۰، بانک قرض الحسنه مهر ایران و دانشگاه تربیت مدرس، تهران. <http://bidabad.com/doc/gavahi-qarz-paper.ppt>
- بیژن بیدآباد، امیر عباس سیاهپوش، مهتاب میرزایی قاضی، سمیه الجبوری، زینب غلامی، امیر شریفی، امیر شمس، شهرام اکبرزاده. (کتاب) طرح تفصیلی گواهی قرض الحسنه پس‌انداز، بانک قرض الحسنه مهر ایران، ۱۳۸۹. <http://bidabad.com/doc/gavahi-qarz-tarh-bi-vam.pdf>
- بیژن بیدآباد، امیر عباس سیاهپوش، مهتاب میرزایی قاضی، سمیه الجبوری، زینب غلامی، امیر شریفی، امیر شمس، شهرام اکبرزاده. (کتاب) طرح تفصیلی گواهی قرض الحسنه پس‌انداز با گواهی امتیاز حق وام، بانک قرض الحسنه مهر ایران، ۱۳۹۰.

<http://bidabad.com/doc/gavahi-qarz-tarh-ba-vam.pdf>

- Bidabad, Bijan, Mahmoud Allahyarifard. Usury-Free Bonds and Islamic Central Banking Monetary Instruments. 2010. <http://www.bidabad.com/doc/Islamic-banking-bond-en.pdf>
- Bidabad, Bijan, Abul Hassan, Ben Ali Mohamed Sami, Mahmoud Allahyarifard. Interest-Free Bonds and Central Banking Monetary Instruments. International Journal of Economics and Finance. Vol. 3, no. 3, Aug 2011, pp.234-241. <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/download/11665/8300>
- Bidabad, Bijan, Interest-Free Treasury Bonds (IFTB), 2011. <http://www.bidabad.com/doc/interest-free-t-bond-en.pdf>
<http://www.bidabad.com/doc/iftb-en.pptx>
- Bidabad, Bijan, Interest-Free Treasury Bonds (IFTB), Islamic Finance and Legal Clarifications, 2011. <http://www.bidabad.com/doc/interest-free-t-bond-feqhi-en.pdf>
- Bidabad, Bijan, Abul Hassan, Ben Ali Mohamed Sami, Mahmoud Allahyarifard. Interest-Free Bonds Financial Innovation, A Monetary Instrument for Economy at Crisis. Journal of Economic Cooperation and Development (JECED). 32, 1, 2011, 55-70. http://www.sesric.org/jecd/jecd_articles/ART10102201-2.pdf

^{۲۷} بیژن بیدآباد، بررسی فقهی و حقوقی اوراق قرضه بدون ربا، مجموعه مقالات همایش ملی بانکداری اسلامی در تأمین مالی (با تأکید بر بانکداری اسلامی)، ۲۲ آذر ۱۳۹۰، بانک قرض الحسنه مهر ایران و دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

<http://www.bidabad.com/doc/legal-analysis-of-non-usury-bonds.pdf>

<http://bidabad.com/doc/legal-analysis-of-non-usury-bonds.ppt>

^{۲۸} بیژن بیدآباد، شیوه عملیاتی اوراق مبادله راستین، ۱۳۹۲. <http://www.bidabad.com/doc/rsb-operations-fa.pdf>

منابع

- قانون مدنی.
- بیژن بیدآباد، بررسی فقهی و حقوقی اوراق قرضه بدون ربا، مجموعه مقالات همایش ملی بانکداری اسلامی در تأمین مالی (با تأکید بر بانکداری اسلامی)، ۲۲ آذر ۱۳۹۰، بانک قرض الحسنه مهر ایران و دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
<http://www.bidabad.com/doc/legal-analysis-of-non-usury-bonds.pdf>
<http://bidabad.com/doc/legal-analysis-of-non-usury-bonds.ppt>
- بیژن بیدآباد، شیوه عملیاتی اوراق مبادله راستین، ۱۳۹۲. <http://www.bidabad.com/doc/rsb-operations-fa.pdf>
- بیژن بیدآباد، آذرننگ امیراستوار، سعید عبداللهی، محمود الهیاری فرد، اسکندر پردل، مریم حیدری، علیرضا شفیعی، محمدعلی پوربهرروز، پیشنویس لایحه قانونی بانکداری راستین، بانک ملی ایران، ۱۳۹۱.
<http://www.bidabad.com/doc/rastin-banking-bill.pdf>
- بیژن بیدآباد، آذرننگ امیراستوار، سعید عبداللهی، محمود الهیاری فرد، اسکندر پردل، مریم حیدری، علیرضا شفیعی، محمدعلی پوربهرروز، پیشنویس آئین نامه اجرائی بانکداری راستین، بانک ملی ایران، ۱۳۹۱.
<http://www.bidabad.com/doc/rastin-banking-regulation.pdf>
- بیژن بیدآباد، کارت مبادله راستین (RSC)، ۱۳۹۳. <http://www.bidabad.com/doc/rsc-paper-fa.pdf>
- بیژن بیدآباد، محمود الهیاری فرد، اوراق قرضه غیرربوی (ریالی و ارزی) و ابزارهای پولی بانکداری مرکزی بدون ربا، مجموعه مقالات سومین کنفرانس بین المللی توسعه نظام تأمین مالی در ایران. ۳۰ بهمن لغایت ۱ اسفند ۱۳۸۹، گروه مدیریت مالی و سرمایه گذاری مرکز مطالعات تکنولوژی دانشگاه صنعتی شریف، صفحات ۵۴۰-۵۱۷.
<http://www.bidabad.com/doc/Islamic-banking-bond-fa.pdf>
- بیژن بیدآباد، گواهی قرض الحسنه پس انداز (SQC)، مجموعه مقالات همایش ملی بانکداری اسلامی در تأمین مالی (با تأکید بر بانکداری اسلامی)، ۲۲ آذر ۱۳۹۰، بانک قرض الحسنه مهر ایران و دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
<http://www.bidabad.com/doc/gavahi-qarzulhasana-pasandaz.pdf>
<http://bidabad.com/doc/gavahi-qarz-paper.ppt>
- بیژن بیدآباد، امیر عباس سیاهپوش، مهتاب میرزایی قاضی، سمیه الجبوری، زینب غلامی، امیر شریفی، امیر شمس، شهرام اکبرزاده. (کتاب) طرح تفصیلی گواهی قرض الحسنه پس انداز، بانک قرض الحسنه مهر ایران، ۱۳۸۹.
 - <http://bidabad.com/doc/gavahi-qarz-tarh-bi-vam.pdf>
 - <http://bidabad.com/doc/gavahi-qarz-tarh.ppt>
- بیژن بیدآباد، امیر عباس سیاهپوش، مهتاب میرزایی قاضی، سمیه الجبوری، زینب غلامی، امیر شریفی، امیر شمس، شهرام اکبرزاده. (کتاب) طرح تفصیلی گواهی قرض الحسنه پس انداز با گواهی امتیاز حق وام، بانک قرض الحسنه مهر ایران، ۱۳۹۰.
<http://bidabad.com/doc/gavahi-qarz-tarh-ba-vam.pdf>
- Bidabad, Bijan, Mahmoud Allahyarifard. Usury-Free Bonds and Islamic Central Banking Monetary Instruments. 2010. <http://www.bidabad.com/doc/Islamic-banking-bond-en.pdf>
- Bidabad, Bijan, Abul Hassan, Ben Ali Mohamed Sami, Mahmoud Allahyarifard. Interest-Free Bonds and Central Banking Monetary Instruments. International Journal of Economics and Finance. Vol. 3, no. 3, Aug 2011, pp.234-241.
<http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/download/11665/8300>
- Bidabad, Bijan, Interest-Free Treasury Bonds (IFTB), 2011.

<http://www.bidabad.com/doc/interest-free-t-bond-en.pdf>

<http://www.bidabad.com/doc/iftb-en.pptx>

- Bidabad, Bijan, Interest-Free Treasury Bonds (IFTB), Islamic Finance and Legal Clarifications, 2011.
<http://www.bidabad.com/doc/interest-free-t-bond-feqhi-en.pdf>
- Bidabad, Bijan, Abul Hassan, Ben Ali Mohamed Sami, Mahmoud Allahyarifard. Interest-Free Bonds Financial Innovation, A Monetary Instrument for Economy at Crisis. Journal of Economic Cooperation and Development (JECED). 32, 1, 2011, 55-70.
http://www.sesric.org/jecd/jecd_articles/ART10102201-2.pdf